

ПРАЗНИКЪТ ВЪВЕДЕНИЕ БОГОРОДИЧНО В СЛОВАТА НА ТЕОФИЛАКТ БЪЛГАРСКИ И ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ ТЪРНОВСКИ

Проф. д.ф.н. Искра Христова-Шомова

(СУ „Св. Климент Охридски“, България)

ПРАЗДНИК ВВЕДЕНИЯ ВО ХРАМ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ В СЛОВАХ ФЕОФИЛАКТА БОЛГАРСКОГО И ПАТРИАРХА ЕВФИМИЯ ТЫРНОВСКОГО

Prof. Dr. Habil. Iskra Hristova-Shomova

(Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria)

Abstract: В статье сравниваются „Слово о Введении во храм Пресвятой Богородицы“ Феофилакта Болгарского и первая часть „Слова о Михаиле Воине“ Патриарха Евфимия Тырновского, посвященная празднику Введения во храм Пресвятой Богородицы. Слово Феофилакта цитируется по-гречески и в старославянском переводе, сделанном на Балканах, по всей вероятности, в XIV веке. Сравнение показывает, что подходы двух авторов к празднику различаются. В Слове Феофилакта имеется значительная нарративная часть, в нем читатели постепенно вводятся в историю и значение праздника, а Слово Патриарха Евфимия содержит, прежде всего, прославление Богородицы как Матери Божией и спасительницы рода человеческого. Различия в названиях Богородицы тоже существенны. Патриарх Евфимий прославляет ее традиционными эпитетами, основанными на библейских топосах, а Феофилакт восхваляет Деву, но не как Матерь Творца, а как избранницу. Характеристики, которые он дает ей, относятся только к трехлетнему ребенку, введенному в храм. Авторы используют также различные библейские цитаты. Евфимий употребляет цитаты, связанные с библейскими названиями Богородицы, а цитаты, употребляемые Феофилактом, относятся к конкретному контексту его рассказа и проповеди. Текст Феофилакта содержит подробный рассказ, но экономен в похвалах, а текст Евфимия экономен в рассказе, но изобилует похвалами. Слово Евфимия направлено к эмоциональному восприятию, а Слово Феофилакта направлено к интеллектуальному общению с аудиторией.

Keywords: Entrance of Theotokos, feast, sermon, eulogy, quotation of Bible.

Празникът Въведение Богородично се основава на преданието, че Дева

Мария е била отведена в храма в Йерусалим от родителите си Йоаким и Анна, когато е била на три години. Тя била въведена от първосвещеника Захарий не само в храма, в който живеели и други девойки, а и в Светая Светих, където самият той влизал само един път в годината. В храма тя живяла, хранена от ангел, до 12-тата си година, когато била поверена на Йосиф Обручник. Тези събития не са описани в каноничните евангелия, а в Протоевангелието на Яков, за което се предполага, че е написано през II в. Празникът е въведен не по-рано от VII в. Постепенно празникът Въведение Богородично е претърпял развитие, докато е получил статут на един от 12-те главни Господски и Богородични празници (вж. **Скабалланович 1916**, 6–12).

Ще направя съпоставка между два риторични текста, посветени на този празник. Първият текст е *Слово за Въведение Богородично* от Теофилакт Български. Словото има славянски превод. Той се открива в новоизводни календарни сборници, най-ранният от които е Зограф 107, български ръкопис от XIV в. (**Иванова 2008**, 308–315). Вероятно преводът е направен през XIV в. в България¹. Заглавието на словото е: Τοῦ σοφωτάτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας κυρίου Θεοφυλάκτου λόγος εἰς τὴν ἑορτὴν τῆς ὑπεράγιας δεσποίνης Θεοτόκου ὅτε προσηνέχθη τῷ ναῷ παρὰ τῶν γεννητόρων αὐτῆς. (цит. по **PG 126**, col. 129). *Слово на премъдрия кир Теофилакт архиепископ български за въведението на пресветата владичица Богородица, когато беше отведена в храма от своите родители*. Славянският превод на заглавието е: Бл̋женнаго ꙗѳофѣлакта архієп̋кпа бл̋гарскагѡ· сл̋о на въведєніє пр̋ѣтыѧ бц̋ц̋. єгда пр̋вєдєна бѣ въ цр̋кѡвѣ ѡ своѧ род̋н̋телєн тр̋їлѣтна с̋щн̋ (цит. по най-ранния препис, Зограф 107, по публикацията **Христова-Шомова 2017**, 62). Това е поучително слово, което разяснява същността на празника. Разделено е на 12 части. Първите три части са въстъпителни и въвеждат в темата за човешката природа, изпаднала в грях и сякаш камък, откъснал се от планината, раздробен на множество вери и мъдрувания. Четвъртата част е посветена на Божия избор, който пада върху родители от царския род на Давид, съвършени в своето благочестие. В петата част авторът описва величественото шествие, с което целият Йерусалим изпраща девицата в храма. В шестата част родителите поверяват своето чедо на първосвещеника. Авторът продължава с разсъждение за закона и благодатта. Седмата част е посветена на избраничеството на девицата Мария, която е допусната не само в храма, а и в Светая Светих, с което е проправила път на целия човешки род да достигне до небесния храм. В осмата част се разяснява Божият промисъл в елементите от празника. В деветата част се говори за първосвещеника, който въвежда девойката в Светая светих в нарушение на еврейския закон, защото е разбрал нейното божествено предназначение. Последниите три части са поу-

¹ Публикация на Словото на гръцки и в славянски превод вж. в **Христова-Шомова 2017**. За гръцкия текст е използвано изданието в **PG 126**, col. 129–144.

чителни. Словото завършва с възхвала на празника, който ще проправи пътя на празнуващите да бъдат въведени в Светая Светих. То е издържано в поучителен тон, липсват фрази със синтактичен паралелизъм, хайретизми, риторични въпроси и възкличания. Словото показва ролята на Богородица като водачка на хората от Стария към Новия завет, от закона към благодатта. То е концентрирано изцяло върху празника Въведение. Не се говори за Благовещението и непорочното зачатие, не се възпява Мария като Божия майка.

Вторият текст е първата част на *Похвално слово за Михаил Воин* от Патриарх Евтимий, която е посветена на празника Въведение Богородично, защото той е в деня преди паметта на Михаил Воин². Подходът на Патриарх Евтимий към темата е съвсем различен. Тази част от Словото е изключително тържествена, изградена с всякакъв вид похвати, характерни за тържествените слова: хайретизми, синтактичен паралелизъм, натрупване на синоними, градация на качества, множество епитети и названия на Богородица, основани на библейски топоси. За разлика от Теофилакт, който следва последователността на събитията от праведността на Йоаким и Анна и болката от тяхното безплодство, през зачатие и Рождеството на Богородица до сублимния момент на нейното Въведение, Евтимий не се придържа към тази последователност. В неговото слово почти липсва наративна част и не се споменават родителите. Авторът започва с думите, че на този ден има двоен празник – на светеца и на Богородица, след което преминава към възхвала на Дева Мария като Божия майка: *Уто оубо вѣра праздновахъмъ и которын тон достоенъ въздамы длъгъ, херувимъ славѣншон, серафимъ вышшон и възсѣх просто прѣнебесныхъ воинствъ? Никтоже тон по достоаніѣ възможеѣ отдатн длъгъ, небо небо и земла исплѣннвшаго въ сеѣ поносн, творца мнроу, съдѣтелѣ тварн, егоже ни оумъ постгнѣтн, ни слово съказатн възмагаетъ, въ чрѣвѣ та прнѣтъ* (Калужняцки 2011, 201). Този пасаж добре илюстрира подхода на автора: акцент върху чудесното, концентрирана похвала, натрупване на синонимни характеристики – Мария е наречена *по-славна от херувимите и по-висша от серафимите и от всички небесни войнства*, а нейният Син е наречен *творец на света, създател на творението, изпълващ небето и земята*. Веднага след това е приведен основният възглас към Богородица, обръщението на архангел Гавриил: *Радѣунъ сѣ върадованаа, господѣ с тобоѣ.*

С въведение с библейски цитат от Пс 44:14–16: *Прнведѣтѣ сѣ – рекъ – царю дѣвѣ въ слѣдѣ еѣ и нскрънаа еѣ прнведѣт сѣ, въведѣт сѣ въ црѣковѣ царевѣ (след нея водят при Тебе девизи, нейни дружски, довеждат ги с веселие и ликуване, влизат в Царевия чертог)*, авторът отбелязва, че присъствалите на събитието виждат нещо поразително: *и вѣ тогда видѣтн страннѣ и оужаснѣ вѣщъ възсѣм нже тогда зрѣщнмъ* (Калужняцки 2011, 201) – малко момиченце, прието от първевещеника и въведено от неговата ръка зад завесата, където единствен

² Публикация на словото вж. в Калужняцки 2011, 201–207.

той влиза веднъж в годината. Следва обширен риторичен пасаж, обръщение към Богородица, който е даден като думи на първосвещеника. По този начин неговият глас е в съзвучие с гласа на автора на Словото. Обръщението към Богородица започва с *радѹи са* и продължава с паралелни конструкции с начало *Ты еси*, които съдържат характеристики на Богородица: *Ты еси възведеніе рѹда, прѣматернѣ катвы свободеніе, Адамово нзбавленіе, запечѣлѣннаа кнѣга, вѣртоградъ заключеннын, Гедешново роуно, камень несѣкомын, дверь затворенаа, златаа рѣчка, жезлъ Аарѹиновъ, стамна, нмащїа по малѣ маннѣ Хрнста, Ноевъ кивчегъ, спасн хота ѿт потопа грѣховнаго весь мнрѣ, невраана бразда, Іаковѣа лѣствнца* (**Калужняцки 2011**, 201–202). На едно място обръщението към девичата е прекъснато от възклицание, цитат от Песен на песните (4:8): *Градн ѿт Анвана, невѣсто, – Соломѹново да прнпѣваѣ н азъ, – градн ѿт Анвана* (**Калужняцки 2011**, 202). Не е съвсем ясно дали този възглас принадлежи на Захарий или на автора, но по-нататък продължават думите на Захарий с *Ты еси* и с още названия на Богородица: *Ты еси потрѣбленіе клѣтвѣ, Соломѹновъ възсечѣстнын ѿдрѣ н пророкѹмъ събытіе, праведнымъ радѹсть, свѣтнтельствѹ красота, рѹда нззданіе* (**Калужняцки 2011**, 202). След тази обширна възхвала, вложена в устата на Захарий, писателят предава накратко последвалите събития: *н авіе въземъ, посадн ꙗ на горнѣннмъ свѣтнтельскомъ прѣстоѣ. Н се Гаврїнаѣ, съ небесе прншед, пнщѣ тон прннесе, н тако възнатрѣ аггломъ вынѣ пнтаема бѣше* (**Калужняцки 2011**, 202). Така Евтимий поставя архангел Гавриил в началото и в края на възхвалата.

Освен по отношение на организацията двете слова се различават съществено и по названията на Богородица. Както видяхме, Патриарх Евтимий използва стандартни названия, характерни особено за богородичните в химнографията. По-голямата част от тези названия се основават на старозаветни библейски топоси (*руно, дверь, жезъл, стѣлба* и пр.)³, а тези, които са свързани с описанието на скинията, са едновременно старозаветни и новозаветни, защото това описание е дадено и в книга Изход, и в Посланието на св. Павел към евреите. Освен тях старобългарският писател използва и други названия на Богородица, свързани с нейната непорочност: *запечѣлѣннаа кнѣга, вѣртоградъ заключеннын, невраана бразда*, както и абстрактни съществителни, които определят нейното място в историята на човечеството: *възведеніе рѹда, прѣматернѣ катвы свободеніе, Адамово нзбавленіе, потрѣбленіе клѣтвѣ, пророкѹмъ събытіе, праведнымъ радѹсть, свѣтнтельствѹ красота, рѹдоу нззданіе*.

По съвсем различен начин я назовава Теофилакт. В своето Слово той говори само за тригодишната Мария и никъде не я характеризира като Божия майка и не използва обичайните епитети и библейски имена за Богородица. Авторът е концентриран изцяло върху темата за Въведението на момиченцето

³ Библейските места са посочени по-нататък, при прегледа на библейските цитати.

в храма и описва участниците в събитието само от гледна точка на това събитие. В това отношение неговото Слово напомня на тенденциите в живописата от Палеологовия период, когато художниците се съсредоточават в разработката на даден сюжет заради самия него, като търсят драматизма в изречението и жестовете на героите, породени от конкретните обстоятелства. Едва в края на Словото той прави изводи за бъдещето, но те се отнасят до бъдещето на човечеството и дори там не се говори за Мария като за жена и майка: Οὕτως ἐορτάζοιμεν, ἀδελφοί, οὕτως ἐορτάζοιμεθα, ἵνα δὴ καὶ τῆς εἰς τὴν τελεωτέραν τῶν ἀγίων ἀγίας εἰσόδου ἀξιωθῆίμεν, ψυχαὶ παρθένοι καὶ πάντων κακῶν καθαρῆουσαι (ἦν ἀληθινὴν παρθενίαν ὁ λόγος τίθεται), τὰς λαμπάδας τῷ τῆς φιλανθρωπίας ἐλαίῳ λαμπρὰς κατέχουσαι, ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθε Χριστὸς, αὐτὴν ταύτην συλλήπτورا καὶ τῆς προθέσεως καὶ τῆς πράξεως ἔχοντες τὴν τοσοῦτον ἡμᾶς χαρίτων καταξίωσασαν, καὶ νῦν διὰ τῆς ἐορτῆς αὐτῆς ἀγιάζουσαν (PG 126, col. 140). В славянски превод този откъс гласи: Снѣе прѣзньнмъ бѣв брѣтѣе, снѣе прѣзньнмъ. да нъ въ свѣршєнаа сѣтаа сѣтхъ вѣннѣтн спѣнмъ сѣ. дшѣѣ дѣвѣстѣвныѣ ѿ вѣсѣкыѣ злѣбы ѹнѣстѣствѣпшѣѣ, нѣже нѣтнннѣе дѣвѣства слѣво полѣжн сѣ, свѣщѣ ѹлѣкѣлѣѣа мѣслѣѣ свѣтлы нѣмѣщє, нѣдеже прѣтѣѣ ѽ нѣ вѣннѣе хѣ' потѣщнмъ сѣ вѣннѣтн. тѣ самѣѣ помѣщннѣѣ нъ прѣѣлѣвнѣнѣю нъ дѣвѣнѣ нѣмѣщє, нѣже тѣлнкынмъ нѣс вѣгѣтѣмъ спѣлѣшѣѣ, нъ нѣнѣѣ прѣзньнкѣѣ снѣмъ ѡсѣлѣшѣѣ (Христова-Шомова 2017, 72). Така да празнуваме, братя, така да празнуваме, че да се сподобим да влезем в свършената Светая Светих, с душа чиста и ненакърнена от никаква злоба, с която се положи словото на истинното девство. Понеже имаме светилник, осветяван с маслото на човеколюбието, да се устремим да влезем там, където преди нас влезе Христос. като имаме самата нея (Богородица) за помощница в намеренията и в действията, а тя ни сподоби с толкова голяма благодат, като ни освещава с този празник.

Теофилакт също възхвалява девичата, но не като майка на твореца, а като избраница. Названията, които ѝ дава, са включени в описанието на събитията, а не в обръщения към нея или във възклицания. Ето едно място, където той я характеризира, когато говори за поверяването ѝ на първосвещеника. Тук писателят използва красива метафора за възпитанието, което сравнява с одежда: Καὶ οἱ γονεῖς τὴν Παῖδα προσάγουσιν αὐτῷ, πιστεῦουσι, διηγούμενοι μὲν καὶ τὴν στεῖρωσιν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτης ἐπαγγελίαν, ὁμολογοῦντες μέντοι καὶ ἄλλως ὑπὲρ αὐτοῦς εἶναι τὴν ἀνατροφὴν τῆς Παιδός· θειοτέραν γὰρ οὖσαν, δεῖσθαι καὶ τῆς ἀναγωγῆς ἀναλόγως ἵνα μὴ μαργαρίτης, οὕτω λαμπρὸς· καὶ ἀτίμητος, ῥάκει πενιχρῷ προσαρμόζοιτο, δέον αὐτὸν τῷ βασιλείῳ πέπλῳ παρενείρειν, εἰς δόξαν καὶ κόσμον μεῖζονα. (PG 126, col. 136). В славянски превод: нъ рѣднѣлѣѣ ѡтрѣкѣвнѣѣѣ прнѣвѣдѣѣ ѣмѣ нъ вѣвѣрѣѣѣтѣѣ, повѣдѣѣѣщє ѣвѣ нъ неплѣѣство нъ ѣже ѡ нѣн ѡвѣщѣанѣѣѣ. нѣсповѣдѣѣѣщє же нъ нѣнако ѡшѣе тѣѣхъ бѣѣтн ѡспнѣтанѣѣѣ ѡтрѣкѣвнѣѣѣ. ѣако бжѣтнѣнѣшн бѣ сѣщн, дѣстѣашѣ нъ вѣзѣжѣнѣѣ бѣѣтн подѣбноѣ. да нѣ бнѣрѣѣ такоѡмѣ свѣтлѣѣ нъ бѣзѣѣѣннѣ, рѣѣѣ ннѣѣтнѣ прнѣлѣпнѣ сѣ, нѣѣѣѣ бѣѣшѣ тѣѣм' ѡрѣкѣѣѣ ѡдѣѣѣѣѣ прнѣѣстн нѣ слѣѣѣѣ нъ крѣсѣтѣѣѣ

вѣщъшѣѣ (Христова-Шомова 2017, 66). *И родителите водят детето при него и му го поверяват, като разказват за неплодството и за обета, който са дали за нея. И казват, че момичето трябва да бъде възпитано от някой по-висши от тях, та до такъв бисер, светъл и безценен, да не се допре бедняшка дреха. Затова беше нужно да се донесе царска одежда за най-голяма слава и красота.*

По-нататък Теофилакт характеризира Богородица, когато говори за нейното въвеждане в храма: τῷ Θεῷ συνεῖναι διηλεκῶς ἀφορίζεται, καὶ τῇ φύσει τῶν ἀνθρώπων ἀρραβὸν τῆς μετὰ ταῦτα χάριτος γίνεται (PG 126, col. 137). В превод: сѣ бѣмъ бѣити вынѣ ѿвлѣчена бѣ, нѣ ѣстѣствѣ члѣвскомѣ обрѣченіе ѣже по сѣмъ блѣтн бѣваѣтъ (Христова-Шомова 2017, 68). *Беше отделена да пребивава винаги с Бога и стана оброк на човешката природа, след който идва (се поражда) благодатта.* Тук ще обърна внимание на превода на думата ἀρραβὸν, която означава ‚зalog, знак за сѣюз‘, в частност ‚годежен знак‘, а оттам и ‚годеж‘. В случая става дума за това, че Богородица е живият знак за новия сѣюз на човека с Бога и носи със себе си благодатта. Преводачът се е справил отлично с превода, като е използвал думата обрѣчение, която може едновременно да назовава предмет и абстрактно понятие – може да се разбира, че Богородица е оброкът или че е актът на обрѣчане между човечеството и Бога.

Теофилакт дава характеристика на девицата и когато говори за това, как я приема първосвещеникът: κατεῖδε μὲν τὴν Παῖδα θεῶν χάριτων ἀληθῶς καταύγιον (PG 126, col. 140). В превод: разсмѣ ѿроковнѣѣ вжѣвнѣнѣ блѣтн прѣбывалнѣѣ сѣщѣѣ (Христова-Шомова 2017, 68). *Разбра, че момичето е вместилище на божествената благодат.* Думата καταύγιον означава ‚прис-тан, приют‘ и тук е употребена много поетично като място, където благодатта се е приютила (сякаш след дълго странстване). Преводачът се е постарал да спази стила, затова е избрал рядката дума прѣбывалнѣѣ. Таязи дума липсва в повечето речници, открива се у Миклошич, употребена в Кормчая и в Михановичевия хомилиар като съответствие на λαροικία (Miklosich 1865, 718) и в Църковнославянския речник на Атанасий Бончев като съответствие на τέμενος в стихира за 8 септември (Бончев 2012, 56): Пронареченнаѣ всѣхъ црѣнца бѣжѣ вѣнтелнѣѣ, ѿ неплодныѣѣ стрѣбзы прѣнде анны славныѣѣ прѣносѣщнаго свѣщества, бѣжественное пребывалнѣѣ (цит. по Миней за септември 1997, 151). Тази дума е характерна и за други преводи от XIV в.: намира се в превода на Исай Серски на Ареопагитиките (Fahl, Harney, Fahl 2012), в Търновската редакция на Стишния пролог на няколко места, напр. в Житието на Никита Изповедник на 13 октомври: датн ѣмѣ прѣбывалнѣѣ въ наречѣнѣн хрсѣсоннѣѣ (цит. по ръкопис от Библиотеката на БАН № 73 от 1368–1370 г., по изданието Петков, Спасова 2009, 42), в среднобългарския превод на Лествицата, в Сводния патерик (Мострова 2015, 222).

Библейските цитати у двамата автори също са различни. Евтимий си служи с цитати и реминисценции, свързани с библейските названия на Богородица: запечатлѣна кѣнига (Исая 29:11), врътоградъ заключенъ (Песен на песните 4:12), гедеоново рѣно (Съдии 6:40–36), камень нестѣкомъин (Дан 2:45), двъръ затворена (Йезекиил 43:4, 44:2, 3), злата рѣчка (Евр 9:4), жьзль ароновъ (Числа 17:2–8), стамна нмѣщн манѣнѣ (Евр 9:4), ѣковла лѣствница (Бит 28:12), соломоновъ одръ (Песен на песните 3:7). Използва евангелския цитат за Благовещението: Радн са вѣрдованаа, господъ с тобож (Лк 1:28), а освен това и цитати от Псалтира (44:14–16) и от Песен на песните (4:8), в които се говори за прекрасна девойка.

Цитатите у Теофилакт са според конкретния контекст на разказа и на проповедта му. В началото е поставен цитат от Притчи Соломонови (10:7): *Καὶ μνήμη μὲν δικαίου μετ' ἐγκομίῳν γενομένη* (PG 126, col. 129); а пѣмать оубо праведнаго съ пѣхвалѣмъ бываемаа (Христова-Шомова 2017, 62). *Паметта на праведника пребѣдва с похвала*. С този цитат авторът въвежда в темата за праведника, която заема главно място в Словото. Когато призовава вярващите да бъдат верни на съпругите си и им напомня колко греховно е да се заглеждат по чужди жени, той отново цитира Притчи (5:15): *Πίνε ὕδατα ἀπὸ σῶν φρεάτων· στενὰ γὰρ τὰ ἀλλότρια* (PG 126, col. 144). Пин вода ꙗко своѣхъ нстѣуникъ, пѣгвѣнн бѣ тѣждѣн (Христова-Шомова 2017, 72). *Пий вода от своя извор, защото чуждите са пагубни*.

В третата част на Словото, когато обяснява акта на на възплъщаване, за да бъде избавен човешкият род от греховността на плътта, авторът цитира Посланието на апостол Павел до римляни: *Онова, което законът не можеше да извърши, понеже беше безсилен поради плътта, Бог извърши, като изпрати своя Син в плът, подобна на плътта на греха* (Рим 8:3). В Словото се казва: *ἀντιπαρέρχομένων ἡμῶν καὶ ἀδύνατουύτων διὰ τῆς βασιλευούσης ἐν τῇ σαρκὶ ἡμῶν ἀμαρτίας, αὐτὸς ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας γενέσθαι σπλάγγχοις χρηστότητος ἐκβιάζεται, ὡς ἂν κατακρίνας τὴν ἀμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ, καὶ εἰς ὑπὲρ πάντων ἀποθανῶν, πάση τῇ φύσει τὴν νίκην χαρίσῃται* (PG 126, col. 131); въ мѣсто прѣшедѣшннхъ нѣ н ѣзнемѣгшѣнхъ радн възрѣнвшаго са въ плѣтн нѣшен грѣха, самъ въ подобн плѣтн грѣхъ быти за мносрѣдѣ блѣгостн потѣща са (Христова-Шомова 2017, 62–63). *Вместо нас, загиващите и изнемоцелите от възцарилия се в плътта ни грях, реши сам Той да дойде в плът, подобна на плътта на греха*.

Когато призовава вярващите да празнуват, Теофилакт използва цитати от Второ послание до Коринтяни на апостол Павел. В него апостолът казва, че Мойсей е поставял покривало на лицето си, „за да не се взират синовете Израилеви в края на преходното” (2Кор 3:13) и продължава: *И до днес, когато се чете Мойсей, покривало лежи на сърцето им* (2Кор 3:15), а по-нататък подчертава разликата с тези, които принадлежат на Новия завет: *А ние всички с открито лице, като в огледало, гледайки славата Господня, се преобразяваме в същия образ, от слава в слава, като от Духа Господен* (2Кор 3:18). Тези ци-

тати са вплетени в Теофилактово слово и с тях се подчертава новият път, по който е поело човечеството, проправен от влизането на Девицата в храма: 'Ἄλλ' Ἰουδαῖοι μὲν τὸ κάλυμμα κατὰ τῶν ὀμμάτων φερέτωσαν, καὶ μηδὲν φωτοειδὲς καὶ Θεοῦ βλέπέτωσαν ἄξιον. Ἐκάμμυσαν γὰρ τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν ὅτι ἐν σκότει διαπορεύονται. Ἡμεῖς δὲ ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, καὶ τῷ φωτὶ τούτου σημειούμενοι καὶ μορφοῦμενοι, μὴ μόνον τὰ τῆς ἑορτῆς κατοπτεύσομεν, καὶ τιμήσωμεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ ἑορτῇ γενώμεθα, ἢ ἑορτῆς ὑπόθεσις. (PG 126, col. 141). Нѣ ѿдеѣн бѣво покрывалъ на ѿчѣс да носатъ· н ныто же свѣтовнѣно н бгговнѣно да зрѣт· смѣжншѣ бв ѿчн· н сего радн не ѡвѣдѣшѣ нн разсмѣшѣ ꙗко вѣ тѣмѣ хвѣдѣт· мы же ѡкръвенномъ лнцемъ славѣ гна възнраммъ· н того свѣтѡмъ знаменавашѣ сѧ н възвѣражащѣ, не тзѣтѣ прѣзннѣна ѡзрнмъ н поутемъ. нѣ н самн прѣзннчн бѣдѣмъ, нлн прѣзнн/кѣ вна (Христова-Шомова 2017, 70). *Но юдеите имат покривало на очите и не виждат нищо светообразно и богообразно. Защото затвориха очи и нито научиха, нито разбраха, че ходят в тъмнина. А ние да погледнем с открито лице славата Господня и като получим знак и образ от Неговата светлина, не само да съгледаме празника и да го почитем, но и сами да станем празници или причина за празнуване.*

Между двамата автори има само един общ цитат, той е от Пс 44:11–12, където се говори за царя, който е прекрасен, и се приканва девицата да забрави дома на баща си, за да бъде заведена при него. *Чуй, дъще, и виж, наклони ухо и забрави твоя народ и дома на баща си. И силно ще пожелае Царят твоята красота.* Теофилакт цитира приблизително целия пасаж: καὶ ἐπιλανθάνεται μὲν ἡ Παῖς τοῦ οἴκου τοῦ πατρικοῦ, τῷ βασιλεῖ δὲ προσάγεται τοῦ κάλλους αὐτῆς ἐπιθυμήσαντι (PG 126, col. 136); н забѣваетъ бѣво дѣщн дѡмъ ѡца, црѣвн же прнводнт сѧ добротѣ тоѣ вѣжелѣшомѣ (Христова-Шомова 2017, 66). *И забравя момичето дома на баща си, водят я при Царя, пожелае нейната хубост.* У Евтимий е дадена само втората част: въздѣлѣ бв царѣ добротѣ твоѣн. Виждаме обаче, че преводачът на Теофилактово слово и Евтимий използват една и съща лексика. Ще обърна внимание на глагола въздѣлѣ, който е характерен за атонската редакция на Псалтира, докато в Кирило-Методиевия превод на Псалтира на това място стои възхотѣ (Карачорова 1989, 165).

Разликите между двете слова от една страна се дължат на разликата в тяхната функция. Докато Теофилактово е поучително и разяснително, Евтимиево е само част от слово, която трябва да въведе вярващите в празничната атмосфера. Затова Евтимий не навлиза много в подробности около празника, целта му е преди всичко да отдаде възхвала и прослава на Богородица, като прославя това, което е най-характерно за нея – нейната непорочност в майчинството. И все пак в двете слова ясно може да се види и различният творчески подход на двамата писатели. За Евтимий са характерни риторичните въпроси, хайретизмите, множеството паралелни конструкции, натрупването на епитети,

възклицанията. Теофилакт подхожда по съвсем друг начин към своите текстове. За него е характерен стремежът към точност и изчерпателност, обясненията към детайлите, пестеливостта при характеристиките. Теофилакт е екзегет и в Словото за Въведение Богородично се проявява също като тълкувател. Вероятно той го е написал като допълнение към своите коментари върху Новия завет, тъй като събитията, свързани с Въведението, не се описват в Евангелието.

Теофилакт е подробен в разказа и пестелив в похвалите, а Евтимий е пестелив в разказа и изобилен в похвалите. Докато Словото на Евтимий е насочено към емоционално възприятие, Словото на Теофилакт е насочено към интелектуално общуване с публиката. Неговите текстове са предназначени за образована аудитория, каквато той несъмнено е имал в Цариград, а в Охрид, въпреки че се е чувствал „като орел сред жаби” (вж. **Снегаров 1924**, 201–202), е продължил да пише по този интелектуален начин, с повече информация и по-малко емоция. Така са написани и неговите две пространни жития, свързани с българската история.

Теофилакт по принцип не си служи със стандартни изрази и с клишета, нещо рядко срещано у средновековен автор. У него всяко сравнение, всяко определение, всяка метафора се отнасят точно към конкретния образ в конкретната ситуация. Той не създава типови творби, които да могат с известни промени да бъдат използвани за различни ситуации. У него изложението се отнася винаги към конкретната тема, неговият подход е по-скоро научен. Това е подходът на наследник на дълга интелектуална традиция, който е разполагал и с богата база от източници на информация. Уважението към фактите и точността са качества на неговите творби, които ги правят особено ценни за съвременността. Той не само излага фактите, а и въвежда читателите в атмосферата на света, в който се развиват събитията, за които пише.

В Словото за Въведение Богородично Теофилакт въвежда своята аудитория в атмосферата на древния Йерусалим и на неговия храм. С умело подбрани новозаветни цитати, преди всичко от посланията на апостол Павел, авторът превежда читателите си от древния йерусалимски храм в новия християнски храм, пътят към който е проправен от тригодишното момиченце, по чиито стъпки ще тръгнат всички християни.

ЛИТЕРАТУРА

- Бончев 2012:** А. Бончев. Речник на църковнославянския език. Т. II. София, 2012.
- Иванова 2008:** Кл. Иванова. *Biblioteca Hagiographica Balcano-Slavica*. София, 2008.
- Калужняцки 2011:** Е. Калужняцки. Съчинения на българския Патриарх Евтимий (1375–1393). С предисловие, послесловие и приложение от Д. Кенанов. Велико Търново, 2011.

- Карачорова 1989:** И. Карачорова. Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира. – Кирило-Методиевски студии, 6, 1989, 130–245.
- Миней за септември 1997:** Минѣ мѣсѣцъ септемврѣй. Москва, 1997. Репринтно воспроизведение издания: Киев, 1893.
- Мострова 2015:** Т. Мострова. Словообразователни тенденции в развитието на българския книжовен език през Средновековието. (Кирило-Методиевите традиции в паметници от XIV в.). София, 2015 (= Кирило-Методиевски студии, 24).
- Петков, Спасова 2009:** Г. Петков, М. Спасова. Търновската редакция на Стишния пролог. Текстовете. Лексикален индекс. Т. II. Месец октомври. Пловдив, 2009.
- Скабалланович 1916:** М. Скабалланович. Християнски празници. Введение во храм пресвятыя Богородицы. Киев, 1916.
- Снегаров 1924:** Ив. Снегаров. Историята на Охридската архиепископия. Т. 1. От основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците. София, 1924. Фототипно издание: София, 1995.
- Христова-Шомова 2017:** И. Христова-Шомова. Словото за Въведение Богородично от Теофилакт Български и неговият славянски превод. – Старобългарска литература, 55–56, 2017, 40–73.
- Fahl, Harney, Fahl 2012:** Das Corpus des Dionysios Areiopagites in der slawischen Übersetzung von Starec Isaija (14. Jahrhundert). Indices. Herausgegeben unter der Leitung von H. Goltz und G. M. Prochorov. Hrsg. von S. Fahl, J. Harney, D. Fahl unter Mitarbeit von I. V. Christov, G. Sturm, K. Schaper. Weiher-Freiburg i. Br., 2012 (= Monumenta Linguae slavicae dialecti veteris. T. LIX (LV, 4.3).
- Miklosich 1865:** F. Miklosich. Lexicon palaeo-slovenico-graeco-latinum emendatum auctum. Vindobonae, 1865.
- PG 126:** J.P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series graeca. Paris, 1864.